

Ե Զ Ր Ա Կ Ա Ց ՈՒ Թ Ց ՈՒ Ն

Սիսիանի դամբարանը՝ Հայաստանի ուշ հելլենիստական շրջանի վերնախավի վառ հուշարձան

Վաղ միջնադարյան հայկական գրավոր աղբյուրների համաձայն՝ Հայաստանի թագավորները թաղվել են Դարանաղյաց և Անգեղ տան գավառներում.⁴⁷⁹ սակայն մենք դեռևս հնարավորություն չունենք դրանք ուսումնասիրելու: Սիսիանի դամբարանը Հայաստանի հելլենիստական շրջանի վերնախավին պատկանող մեզ հայտնի երկիրոդ դամբարանն է: Ուստի ավելի է կարևորվում նրա դերը՝ հելլենիստական շրջանի ազնվականության ապրելակերպը, ճաշակը, թաղման կառույցները, ձևերն ու ծեսերն ուսումնասիրելու համար:

Առաջին դամբարանը, որ պեղվել է 1917թ. Ս.Վ. Տեր-Ավետիսյանի կողմից, Էրզրումից ոչ հեռու գտնվող Դարույնքի (Հասան դալա) կուրգանն⁴⁸⁰ է: Հողային աշխատանքների ժամանակ բացված երկու նույնատիպ կուրգաններից նա միայն մեկն է կարողացել պեղել: Դամբարանը եղել է ուղղանկյուն կառույց՝ շարված լավ մշակած բաց մոխրագույն սալերով: Շարվածքը եղել է չոր, միայն անկյունային զանգվածեղ քարերն են միացած եղել «ծիծեռնակապոչ» կապերով: Թաղման խցիկը եղել է նույն սալ քարերից անիմամ շարած սալահատակի տակ: Սյն ունեցել է արկղի տեսք (2x2,5 մ): Հրատարակված է դամբարանի հատակագիծը, սակայն կտրվածքները բացակայում են, և որևէ բան ասել ծածկի ձևի մասին հնարավոր չէ:

Դամբարանից հայտնաբերվել են ոսկե օվալաձև մանյակ, ծայրերում՝ եղջյուրակիր (այծի) առյուծի գլխաքանդակներով, մատանի, ոսկե երկու մեդալիոն, առյուծապատկեր (տր.՝ 5սմ), դրոշմագարդ մամլածո ոսկե կրծքագարդ՝ մարդու գլխի պատկերով, դրոշմակերտ ոսկե խողովակներ, արծաթե կիսագնդաձև թաս, կավա (կարմիր գույնի) լավ փայլեցրած յոթ սավոր, գունավոր քարերից երկու կարմիր, մեկ կապույտ «ծու» և կարմիր ներկի կտողներ: Մեզ է հասել միայն, վերոհիշյալ մանյակի լուսանկարը: Ս.Տեր-Ավետիսյանը և Յա.Ի.Ամիրնովը կուրգանները համարում են հելլենիստական մշակույթի ազդեցության արդյունք, որի համար հիմք են ընդունում հայտնաբերված նյութերը և դրանք թվագրում են մ.թ.ա. III-II դդ.:⁴⁸¹ Կուրգանը նյութերի առատությամբ և շքեղությամբ շատ է գիջում Սիսիանի դամբարանին: Կնշանակի այն պատկանել է ավելի ցածր աստիճանի վրա գտնվող անձնավորության: Այդ առու-

⁴⁷⁹ Մովսես Խորենացի, III, 27; Փավստոս Բուզանդ, IV, 24:

⁴⁸⁰ С.В. Тер-Аветисян, Курганы Хасан-Калы, Известия кавказского историко-археологического института, том VI, Тифлис, 1926, с. 71-88.

⁴⁸¹ Նույն տեղում:

մով ուշագրավ է Մովսես Խորենացու հաղորդումը. Արտաշեսը թագավոր դառնալուց հետո իր երախտավորներին պարգևներ տալիս. «Նույնպես տալիս է քաջ և պատվավոր Արգամին նրան խոստացած երկոորդական գահը, նաև հակինթներով զարդարված պսակ, երկու ականջներին գինդեր, մի ոտքին կարմիր ագանելիք, իրավունք ունենալ գործածելու ոսկե գդալ և պատառաքաղ, և ոսկեղեն գավաթներով խմելու: Եվ այս պատիվներից ոչ պակաս տալիս է իր դայակ Սմբատին, բացի երկու գինդերից և կարմիր կոշիկից»:⁴⁸² Այսինքն՝ թագավորի կողմից, ըստ գրաված դիրքի, սահմանվում էր կարգ տվյալ անձնավորությանը ընծայել համապատասխան կահ-կարասի, ըստ գույնի՝ տարագ, թանկարժեք կամ կիսաթանկարժեք զարդերեն, կենցաղային սպասք և այլն:

Թաղման ծիսակատարության նպատակն էր, անկախ հանգուցյալի դիրքից, դեպի անդրշիրիմյան աշխարհ ճանապարհելը, այնտեղ նրա մնալը թեթևացնելը, չար ուժերից պահպանելը, անվտանգությունն ապահովելը: Դամբարանում, բացի կենդանության օրոք գործածած իրերից ու առարկաներից, դրվում էին նաև՝ մտերիմների ընծաները, թաղման ծածկոցին կարվող վերոհիշյալ ոսկե մանր զարդերը, զանգակներ, թալիսմաններ, խնկարկման անոթներ, ցանցկեն բրոնզե կախիկներ և այլն:

Սիսիանի դամբարանի, թեկուզ մեզ մասամբ հասած ոսկե, արծաթե իրերի գեղարվեստական մետաղի, ոսկե և արծաթե դրամների, կահ-կարասին, բազմազան ու բազմատեսակ առարկաների առատությունն ու շքեղությունը (15 հ.), փաստում են դամբարանի տիրոջ՝ Արախսզատի բարձրաստիճան անձնավորություն կամ ավելի հավանական է Սյունիքի նախարար լինելը: Այդ մասին հավաստում են նաև մեդալիոնների պատկերները, Նիկե-Վիկտորիայի ատրիբուտներով Անահիտը, Աթենասը, արև-արծիվները: Ինչպես վերը տեսանք, Ա.Փերիխանյանի կարծիքով ռամբակ- («թաս») տերմինը և Արախսզատ անունը միջին իրանական (պարթևական) և միջին մարական ծագում ունեն: Դա արդյունք է Սյունիքի աշխարհագրական դիրքի, Մարաստանի հետ ունեցած էթնիկական, կուլտուր-լեզվական և պատմական ադերսների: Արախսզատ նշանակում է «աստվածների կողմից պաշտպանվող» կամ «աստվածների հովանավորության տակ ծնված»:⁴⁸³ Նման մեծաշուք արտահայտություններով իրենց մեծարում էին թագավորները կամ նրանց մոտ կանգնած մարդիկ: Արտաշես I-ը (մ.թ.ա. 190-160թթ.) Թեղուտի և Ջանգեզուրի արամեերեն արձանագրություններում իր ընդարձակ տիրոջսաշարում իրեն անվանում է «թագակեր», «հաղթական», «իշխանությամբ օժտված»: Այս էպիտետը Քսանթոսի եռալեզու արձանագրության (հունարեն, արամեերեն, լիկիերեն) հետ համեմատելով՝ Վ.Լիվշիցը բացատրում է որպես Միհր-Ապոլոնի հովանավորության տակ գտնվող:⁴⁸⁴ Սիսիանի դամբարանը պատկանում է մ.թ.ա. I դարի երկիրորդ կեսին և խոսում վկայությունն է հայ մարդու գեղեցիկի նկատմամբ ունեցած հակումների ու ձգտումների՝ իրեն շրջապատել թանկարժեք և բարձրարվեստ առարկաներով: Նման ապրելակերպը բնորոշ էր հայ իշխառ

⁴⁸² Մովսես Խորենացի, III, 27:

⁴⁸³ *А.Г.Периханян*, Ук. соч., с. 80-81.

⁴⁸⁴ *В.А. Лившиц*, Трилингва из Ксанфа и надписи Артаксия, VIII всесоюзная конференция по древнему Востоку, посвященная памяти академика В.В. Струве, Тезисы докладов, Москва, 1979, с. 54-55; *А.Г.Периханян*, Материалы к этимологическому словарю древнеармянского языка, ч. I, Ереван, 1993, с. 6.

վերնախավին: Այն ավելի շատ էր ենթարկվում հեղինակական մշակույթի ներգործությանը: Սիսիանի դամբարանի գտածոներում քիչ էին ներմուծված առարկաները ի նշան տարրեր երկրների հետ ունեցած առևտրական և մշակութային աշխուժ կապերի: Տեղական թե ներմուծված՝ գեղարվեստական իրերը բնորոշում են Հայաստանի վերնախավի գեղագիտական ճաշակն ու հակումները:

Հայաստանի մ.թ.ա. II- մ.թ.III դդ. մշակույթը շատ ընդհանրություններ ունի հեղինակական աշխարհի, հատկապես Սիրիայի և Փոքր Ասիայի մշակույթների հետ, մշտապես հադորդակ նրանցում իրականացվող նոլրարություններին և մշակութային ձեռքերումներին, փոփոխություններին, որոնց ազդեցությունը նկատելի է Հայաստանի նյութական մշակույթի բոլոր ճյուղերում: